

precies het omgekeerde doet van wat we ons voorstellen dat metafysica (in de Europese traditie) behoort te doen: een verzekering creëren tegen risico (in de vorm van God, logos, geschiedenis, enz...). Speculatieve metafysica in pragmatisme neemt even veel risico als de ervaring die ze probeert te beschrijven. Ze keert namelijk het klassieke principe *operari sequitur esse* (het handelen volgt op het zijn) om naar *esse sequitur operari* (het zijn volgt het handelen).

Het handelen gaat het zijn vooraf, dus zijn processen de basis en de dingen afleidings, omdat het een mentale handeling vraagt om ‘dingen’ te onttrekken aan de bloeiende, bliepende verwarring van de wereldse fysieke processen. Voor procesfilosofie is een ding wat het *doet*. Beweging, doorgang en de onbepaaldheid van het proces hebben een ontologische prioriteit op positie, betekenisgeving en sociale bepaaldheid. Een andere procesdenker, Brian Massumi, probeert processen te bekijken als een complex met dynamische eenheid, eerder dan als een nieuwe reeks binaire tegenstellingen tussen het potentiële en het mogelijke, situatie en context, ontdekking en kritiek³. Massumi neemt de uitdaging aan om verandering te denken als het proces van vorming in het veld van totstandkoming dat niet pre-sociaal is, maar op een open manier sociaal. De invloed van Bergson is hier om beweging te integreren in de passage, in het voorbij komen, zodat het proces geen traject is van verplaatsingen tussen posities, maar een niet-lineaire duur waarin transformatie niet toelaat dat een positie iets anders zou zijn dan retrospectief afgeleid, achterwaarts werkend vanuit het einde van de beweging. Op één vlak is de procesfilosofie een revolutionaire stap in de kennistheorie, omdat ze vraagt om een andere opvatting van de relaties tussen beweging-sensatie-verandering en affect-concept-percept. Een proces – of een gedachte of een waarneming, dit onderscheid kan op dit punt niet worden gemaakt – is kenbaar als het een eindpunt heeft. Dit eindpunt functioneert als een dubbel, een beperking die tegelijk een bepaalde conditie mogelijk maakt. Als een concept gecreëerd wordt tijdens een proces, dan wordt het, nadat het proces is beëindigd, omgezet in een ‘percept’. Het kan alleen vervangen worden als het een percept wordt, omdat het percept datgene is wat het concept ‘voor ogen had’.

James’ thesis is dat de realiteit van dingen ononderscheidbaar is van de ervaring van relaties die van dezelfde grootteorde zijn als de dingen zelf: ‘Kennis van zinnige relaties komt dus tot leven in het weefsel van de ervaring. Ze wordt *gemaakt*, en gemaakt uit relaties die zich ontwikkelen doorheen de tijd. Van zo gauw de tussenstadia zich aftekenen. Zodat, terwijl ze zich ontwikkelen naar hun eindpunt toe, er een ervaring ontstaat van een gevolgde richting, en uiteindelijk van een voltooid proces, waarvan het resultaat is *dat hun uitgangspunt op die manier iemand wordt die weet, en hun eindpunt een object dat betekend of gekend is*.⁴ Een parafrase van het fundamentele principe van James’ empirisme bij Massumi zou kunnen zijn dat het object een verlengstuk is van het ding dat je waarneemt, en dat het ding dat je waarneemt een vatbaar concept is. Dit concept is een gematerialiseerd idee dat belichaamd wordt, niet zozeer in het waarnemen of het waargenomene als gescheiden, maar tussen hen in, in hun gevoelde verbondenheid.

De gevoelde verbondenheid tussen het waarnemen en het waargenomene is het affect in en van de wereld te zijn en niet alleen in iemands hoofd te leven. Als een affect niet-bewust is, onherleidbaar fysiek en autonoom en dus een pre-individuele of onper-